

Türküstan

www.turkustan.az

**Aydin
Qasimli**
*Filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru*
Bizim yazar
(əvvəli ötən sayımızda)

Hökmdarlara nəsihət veren şair onları füqəranın köməyi ilə ədəb dəri alımağa çağırır, adıl hökmdarları isə İlhanının lütfü sayır və belə hökmdarların ədalətindən xeyir görən insanları xeyirli işlər görməyə səsləyir. Ədaləti hökmdarları ölkə üçün, dövlət üçün qənimət hesab edən şair onlara itaat etməyənların cəzasını Tanrı verər qənaətinə gəlmışdır:

*'Füqəranın köməyi şəhə verən dəri-ədəb
Əhli-dil yoldaşı, məhbubeyi-ərbabi-
kamal'
'Belə hökmdarlar ölkə üçün, dövlət
üçün qənimətdirlər
Belə hökmdarların yolu ilə gedənlər*

macəsəd Xalıqə ibadət etməkdir. Məxluqun məxluqə ibadət etməsi layiq deyil" (Bax: Məhəmməd Füzuli, Əsərləri, IV cild, səh. 236; V cild, səh. 26).

**Mütəfəkkir əsərlərin-
de xalqı əldədan hökm-
darlara bildirir ki:**

*'Bulmayan dövləti-
tövifçi-inayət Həqden,
Nə rəva kim, qılı icrayi-Hökumət
dəvə'*

(Məhəmməd Füzuli, Seçilmiş əsərləri, IV cild, Bakı 1961, səh. ??).

Mütəfəkkirin yaradıcılığında "Bəngü Bade" əsəri xüsusi yer tutur. Bu əsərin derin qatlarında "Türk millətinin qəlbində bir xəncər yarası olan" Səfəvi və Osmanlı kimi dövrün müazzəm Türk İmperatorluqlarının qarşı-qarşıya gelməsi öz əksini tapmışdır. Füzuli hər iki hökmədarın - Səfəvi şahı Şah İsmayılin və Osmanlı sultani Sultan Selimin təbii obrazlarını, onların məqsədlərini, ordunu

(Məhəmməd Füzuli, Əsərləri, IV cild, səh. 264-265).

Mütəfəkkirin "Rind-Zahid" əsəri sosial və etik-əlaqə məsələlərə həsr edilmiş təsəvvüf bir əsərdir. Bu əsərdə müəllif atla oğlu, Zahidə Rindu qarşılaşdırılmış və Zahidin dilindən söylenmişdir ki: "Allah Kamil, adıl və tədbiri bir ha-

Füzulinin dövlət və dövlətçiliklə bağlı fikir və müləhizələrini şərh edən tədqiqatçılar göstərir ki: "Füzuli fəlsəfəsində dövlət, dövlətçilik, yerli idarəciliş məsələləri xüsusi yer tutur. Bu fəlsəfi görüşlərində mütəfəkkir belə hesab edir ki, o, öz müásirələri olan şahlara, sultanlara, yerli əmər və paşalara nəsihət edib onları ədalətə dəvet etse, onlar xalqı yaxşı rəftar edər və sairin onlara aid etdiyi sıfat və xüsusiyyətləri doğrultmağa çalışırlar ki, bu da ölkənin və dövlətin ədalətə dərəcə olunması üçün faydalı olar. Mütəfəkkir şair nedən danişsə danişsin, onu sonda dövlət və dövlətçiliklə əlaqələndirir, əsərlərində herisliyə, xalq malını yeyənlərə qarşı açıq etirazını bildirir" (Bax: Refail Əhmədli, göstərilən əsəri, səh. 81-82).

*'O kəs ki, arzular xalqın malından
hər saat, hər gün
Bəzəkli süfrədə olsun kababı, həm
de bürüyü,*

*Onun qəlibi yanarmı zülmən bür-
yan olan qəlibe,*

*O rəhm eyləmi görse xalq udur
qəmdən ciger qanı'*

(Məhəmməd Füzuli, Əsərləri, IV cild, səh. 264-265).

"Mən elə ki, eşyanın keyfiyyətini təhqiq üçün fərasət gözümü açdım, hikmət əsərlərinin tamaşası gölənə təfəkkür qədəmi qoydum, ələm sedəfində İnsan-

Ən böyük Qələb şairi – Füzuli Bağdadi

seadət taparlar"

"Vücdudun ölkəye, ey sərvərim, qə-
nimətdir,

Ki, adıl hakim lütfi-İlahi saymışlar
İtaətindən o kəs ki, boyun qərədi
sanın

Cəza verər ona qəhr ilə Xalıq-qə-
har"

(Məhəmməd Füzuli, Əsərləri, IV
cild, səh. 202, 234).

Dahi sonetkar elə bir hökmdar istəyir ki, o, yoxsullara, feqirlərə tükənməz nemətər bəxş etsin, ittifatı ilə yoxsullar sərvət paltarı geyinsin. Mütəfəkkirin görə: "Şah zülm edərsə, ölkə viran olar, təqva əhlində zülmü rəva görərsə, Tanrı Özü ona divan tutar. Bir insanın başqa bir insandan yüksəkləyini göstərən şərt Allahın tanımışdır. Bu yüksəklək dilənciliyinə və yaxud padşahlıq rütbəsindən asılı deyildir. Məxluqatın yaradılmasında

sistemlərini, diplomatik danışçılarını, mühərbiə taktikalarını Bəng və Bade surətlərində ümumişdirmiş, bu mühabibənin bütün təfərruatlarını şərh etmiş, özünün də qeyd etdiyi kimi, kimseyə tərəfəlik etməmiş, real tarixi hadisəni bütün yönleri ilə qəleme almış, məglub tərəfin veziyətini çıpaqlığı ilə, məcazlar vasitəsilə göstərmişdir.

Əsərdə Bəng Şah İsmayılin, Bade isə Sultan Selimin obrazıdır.

*'Çıxı nagah kemindən ol ışķır,
Oldu Bəngin sıphıri zırı zəber.
Aqibət Bəng edib əhanətə ar,
Bədnin xidmətləndən etdi farar.
İndi gəzdikdə qona-qona gəzər,
Bəde hər qanda görse onu əzər.
Özünü mütləq aşıqlar etməz,
Mey olan yerlərə güzər etməz'*
(Məhəmməd Füzuli, Seçilmiş əsərləri,
II cild, Bakı 1988, səh. 253, 254).

kimdir. O, hər üçün bir yer təyin edib və hər kəs üçün de bir iş buyurubdur. İnsan ister-istəməz zəhərinin dadmali və riyazət yükünü çekməlidir. Kim ki, qüssədən fərəh, əziyyətdən rahatlıq duymursa, onun rahatlığı əziyyətə, şadlığı da qüssəyə çevirilər".

*'Hər kim qüssədən fərəh, əziyyət-
dən rahatlıq duymursa,
Onun rahatlığı əziyyətə, şadlığı qüs-
səyə çevirər'*

Zahidin söylediyi bu fikirlərə şair Rindin dili ilə bu cavabı verir: "Ey Zahid, hər kəs dünya lezzətini görməsə, ondan el çəkməyi asandır. Məhrumiyyətin adını "himmet" qoyub sərvəti olmadığından yoxsulluğu bayənmək hünər deyil. Hünər dünyəni əldə etmək və tərk etməkdən, neinki onu tənbəllikdən ax-tarmamaqdır".

*'Kim kə ki, dünyəni ələ getirmək çatin-
dir,*

*Çəresizlərə qəfənə və yoxsulluq yolu-
na üz çevirər.'*

*'Bələ adəmin tərfini hökm divanında
ne cür yazmaq olar?*

*'Dünyamı onu tərk edib, yoxsa o dün-
yanı tərk edib?*

(Füzuli, Əsərləri, V cild, səh. 35, 36).

Mütəfəkkirin görə: "Nemətin çıxılığı Allahın inayətinə dələlet edir və zindəganlığın çatınlıyi təhqir etmətidir. Ola bilməz ki, Allah cahili inayət silsiləsinə alıb alımı gözdən salsın. Cahilin nemətə olması, alimin çatınlıkda yaşaması qəzəb və məhrəbənliyindən deyil, bəlkə də onda Allah hikmetinin sirləri var. Hərçənd ki, memlekətin işləri cahillerin elindədir, alimin tədbirləri öz güzirənini elde etməsi ondan daha asandır. Əger dünyaya işlərinin əsasları ağıllıların elində olسا, onda cahil adamlar istedadın olmasına üzündən onu çatınlıkla qəbul edər. Bu hikmet Allah mərhamətinin ümumiyyətindən dəlidir və bu da alimlərin təsəlli-nə səbəbdər ki, Allahın nemətindən ha-

mi istifadə edir, hər kəs Onun salmış olduğu süfrədən öz ruzusunu yeyir:

*'Dünya dövlətinin daima nadanlara
çatması*

*'Ölənen nizam və intizam üçün bir
hikmətdir.*

*'Alim öz ağılı ilə cahilə yaxınalaşa
bilər,*

*'Amma cahilin alimə yaxınlaşmasa
zəhəmtidir'*

(Füzuli, Əsərləri, V cild, səh. 30).

Hökmdar yanında dövlət qulluğunda çalışanların məziyyətlərindən behs edən şair göstərir ki: "Padşahların xidmətləri həmisi mehzun və sultanlara yaxın olanlar daima mağbundurlar. Əger şahın yanında hörmətləri varsa, ədəb qayda-qanunlarını yerinə yetirək məkədə əzab çəkir, əger hörmətləri yoxdursa, qəzəbdən qorxurlar. Bu sənətə rəğbat bəsləməyi dünyəpərəst adamlarda axtar. Bu nəsihəti ürfən rütbəsi axtarlanara demə" (Füzuli, Əsərləri, IV cild, səh. 26).

Füzulinin "Şikayetname" əsəri məktub xarakterli olsa da bu əsərdə mütəfəkkir rüşvətxor dövlət məmurlarına, insan şəxsiyyətini təhqir edənləre öz dərin nifçiliyi bildirmiş, atalar sözüne çevrilmiş meşhur:

"Salam verdim, rüşvət deyildir deyə
almadılar" - deyimi dillərdə əzber olmuşdur.

Dahi sonetkar bir qitesində də göstərir ki, hökmətlər rüşvət verib ölkələr fəth etmək üçün ordu toplayır ve yüz fitnə-fəsad təhrki ilə bir ölkə alırlar, ancaq unudurlar ki:

*'Göstərən saatda dövrəni-fələk bir
inqilab,*

*'Həm özü fəni olur, həm ışķırı,
həm kışvari'*

(Füzuli, Əsərləri, I cild, səh. 360).

Dünyada hər şeydən ciyəmtli İnsanı hesab edən, insanda da ən şərafli gövhərin "söz" olduğunu göstərən şair:

dan qiymətli bir gövər görmedim və İnsan gövhərində ise Sözdən şərefli gövər tapmadım...Çünkü Söz insanların həqiqətindədir" - deyir (Füzuli, Əsərləri, IV cild, səh. 16-17).

Füzuli ədəbiyyat tarixində misilsiz bir lirk şair kimi tanınsa da, ictimai-siyasi heyatla dərindən maraqlanmış, dövrün ideologiyasını eks etdirən xüsusi fəlsəfi məzmun daşıyan ciyəmtli əsərlər yaratmışdır ki, bu əsərlərdən biri də "Mətləül-etiqad"dır. Bu əsər sif fəlsəfi əsər olub mühüm fəlsəfi məsələlərin şəhər edilmişdir. Mütəfəkkir bu əsərdə qədim yunan filosofları və orta əsər Şərqi mütəfəkkirlerinin ideyalarını müqayiseli şəkildə şərh etmiş, öz fəlsəfi fikirlerini de açıqlamışdır. Bütün bunları nəzərə alan tədqiqatçılar göstərir ki: "Mütəfəkkirin dünya şöhrətini poetik əsərləri qazanırsa da fəlsəfəyə və fəlsəfə tarixinə, ümumiyyətə, ideologiyaya həsr olunmuş traktatları Füzulinin dünyəgörüşünü, ideya istiqamətini, bütünlükdə yaradıcılıq yolunu müəyyənləşdirmək üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Füzuli dini təlimlərin bu və ya digər məsələdə mövqeyini göstərək sofiştlər, naturalistlər, dəhrilər, sabiliər, sufiər, işraqiər, mötəziliər, əsərlər və qeyriliər haqqında söz aqmiş, müxtəlif problemlərin şəhəri ilə əlaqədar olaraq Qərb filosoflarından Fales, Anaksagor, Empedokl, Demokrit, Heraklit, Pifagor, Sokrat, Platon, Aristotel, Prok, Femisti və başqaları, Şərqi filosoflarından Fərabi, Nəzzam, İbn Sina, Nəsreddin Tusi və başqalarının fikirlərinə əsaslanmış, öz fəlsəfi müdədələrini ireli sürmüştür" (Bax: Zakir Məmmədov, Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi, Bakı 1994, səh. 283; Refail Əhmədli, göstərilən əsəri, səh. 81).

*'Türkə və farsca 'Divan' yaranadı,
'Leyli və Məcnun', 'Hədiqət-i-süda'*
kimi cəhənsümlü əsərlər yaranan Füzuli
Türk dönyasına həm də 'şəhər tarix səy-
ləməkde ün salmış', əsərlərini Tabriz şə-
vəsində yaranan Fazıl kimi bir övdə bəxş
etmişdir.

Ruhu şad olsun! Amin.

oxu, oxut, abuna ol!